

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
Том 101, 2008

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“
FACULTE D'HISTOIRE
Tome 101, 2008

ИМПЕРАТОРСКОТО ВОЕННОМЕДИЦИНСКО УЧИЛИЩЕ В ЦАРИГРАД (МЕКТЕВІ ТІВВІҮЕ – İ ŞAHANE) И НЕГОВИТЕ БЪЛГАРСКИ ВЪЗПИТАНИЦИ (1827–1878)

ЕКАТЕРИНА МИХАЙЛОВА

Ekaterina Mihaylova. THE IMPERIAL MILITARY SCHOOL OF MEDICINE IN ISTANBUL
(МЕКТЕВІ ТІВВІҮЕ – İ ŞAHANE) AND ITS BULGARIAN STUDENTS (1827–1878)

Bulgarian historiography, so far, has paid little attention to the Imperial Military School of Medicine in Istanbul. The following article aims at providing a better understanding of this Ottoman institution: by describing the process of its creation, the teachers, who taught in it, its students, as well as the structure of the curriculum itself. The article defends the thesis, that the Military School of Medicine, through its various functions assigned by the state, was an essential center for the development of modern healthcare in the Ottoman Empire. Additional attention is also paid to the reforms which took place in the Faculty of Medicine during the period in question. Apart from the functioning of the Imperial Military School of Medicine, the article also studies the Bulgarian who graduated from it. The students are categorized in four different groups with regard to their studying conditions, as well as the time period, during which they lived and studied in the Ottoman capital. In addition, the paper pays attention to the ways in which the Bulgarian students participated in the public life of the Bulgarians.

By using diagrams, the article divides the students with regard to the time period, place of birth, regions from which the students originated and the professional career of the graduates from the Military School of Medicine. Additional tables provide the structure of the curriculum in the Faculty of Medicine, as well as a list of translations from French of different works of literature, made by Bulgarians who studied in the Military School of Medicine.

There is certain amount of works, dedicated to the influence, which France exercised upon the process of Bulgarian Revival, as well as some, dealing with overall characteristics of Bulgarian Revival intelligentsia. However, there are none, specifically dedicated to the Bulgarian doctors. The formation of the Bulgarian medical society began in the aftermath of the Crimean War (1853–

1856), when the possibilities for Bulgarians to receive medical education grew rapidly (only on the Balkans, there were already three centers of medical education), and with the broadening of their social perspective, their notion of hygiene also improved. During the period in question, the Ottoman Empire began to build a healthcare system, inspired by the Western experience, which led to an increase in the number of Bulgarian doctors, working on its territory.

Some interesting questions, which emerged during the research process were: In what ways did the French medical education become available to the Bulgarians?; What was the exact number of Bulgarian students, influenced by the French medical theories?; How the received medical education influenced their interest in France and its culture?. In pursuit of answers, the following paper tries to distinguish the role of France in the formation of Bulgarian medical society, a problem, which itself is part of a greater study of healthcare and hospitals in the Bulgarian lands between 1827 and 1878.

Епохата на Танзимата в Османската империя започва с управлението на султан Махмуд II (1808–1839). То се разделя от изследователите на два периода: първи – посветен на реформиране на армията, и втори – преди всичко на „гражданските“ реформи¹. Една институция съсредоточава в себе си целите за обновление и модернизация и на двата посочени периода, и това е Цариградското военномедицинско училище². Учредено преди всичко за нуждите на турската войска, създадено с помощта на западноевропейски специалисти, постепенно то се превръща в център, призван да подпомага и контролира изграждането на модерно обществено здравеопазване в Османската империя.

Българската историопис не проявява голям интерес към тази османска институция. Тя е разглеждана в контекста на други проблеми от историци на медицината³ или е споменавана мимоходом при представяне живота и делото на някой неин възпитаник⁴. Единственият български автор, който обръща внимание на нейното развитие, е Никола Начов в неговия труд, посветен на

---

¹ История на Османската империя. Под ред. на Р. Мантран. С., 1999, с. 464.

² Медицинското училище в Цариград променя на няколко пъти своето име. Сред възрожденските българи то става известно с имената Императорско/Цариградско военномедицинско училище. Оттам това название се прехвърля и в публикациите на изследователите. В настоящата публикация двата термина ще се ползват като синоними.

³ Куртев, В. Към българо-турските медицински отношения. – Сборник трудове НИ-ИСХОЗ, III, 1973, 236–237; Куртев, В., П. Серафимов. Исторически корени и традиции в управлението на здравното дело през Българското възраждане. – Пак там, 217–225; Куртев, В. Българското военномедицинско дело. С., 1990; Спиридонов, Й. Болгарско-турецките медицински връзки. – Асклепий, II, 1972, 97–100.

⁴ Галчев, Ил. Родословието на д-р Марко Павлов. – Медицинска трибуна, 1981, № 9, 2–3; № 10, с. 2; Малеев, Ив., В. Бакърджиев, Ив. Стойчев. Д-р Христо Т. Стамболски – лекар и общественик (1843–1932). – Известия на медицинските институти при БАН, 1951, 4–5, 313–324; Дойнов, Д. За личността на българина Г. А. Цариградски и дейността му в Освободителната война 1877–1878. – Военноисторически сборник, 1959, № 1, 84–93; Peev, G. Gueorgui Valkovitch (1833–1892); un médecin militaire ottoman au service de l'État bulgare. – In: Médecins et ingénieurs ottomans à l'âge des nationalismes, Larose / Paris, 2003, 313–329.

Цариградската българска община⁵. Като източници при представяне на Императорското военномедицинско училище той използва спомените на неговите възпитаници д-р Христо Стамболски, Димитър Маринов, д-р Йосиф. П. Любенов. В настоящото изследване освен техните спомени, като документални източници са използвани и тези на Симеон Радев⁶, Ефрем Каранов⁷, Ст. С. Бобчев⁸, както и отделни публикации в българския възрожденски печат, посветени на разглежданата тема. Голямата заслуга на Н. Начов се състои в опита му да обособи отделни випуски български младежи, постъпили във Военномедицинското училище, като посочи тяхното родно място и дали са завършили курса на обучение. Отделеното от Н. Начов място на това учебно заведение не е случайно. Именно в Цариград в продължение на половин век – от създаването на училището през 1827 г. до 1877 г., най-много български младежи следват медицина – 139 души, там се дипломира и най-голямата група от български лекари – общо 71.

Посочените факти определят необходимостта от едно изследване, което цели да разкрие създаването, обучението, реда в Императорското медицинско училище, както и извършените реформи по време на неговото развитие. То ще позволи да се добие по-пълна представа за нивото на получената медицинска подготовка на най-голямата част от българските лекари през Възраждането, които по-късно полагат началото на здравното дело в освободена България. Изследването ще помогне да се осмисли и ролята на българските студенти по медицина в живота на българската община в Цариград.

СЪЗДАВАНЕ НА УЧИЛИЩЕТО

Още Н. Начов се сблъсква с проблема за установяване на годината, в която е създадено Военномедицинското училище. В използваните от него източници се споменават 1832 г. и 1836 г. Когато прибегнем до турските изследвания по въпроса, ще се убедим, че и в двете посочени години има доза истина, но те се отнасят по-скоро до неговата реорганизация. Като официална дата за откриване на Императорското военномедицинско училище турските учени приемат 14 март 1827 г., когато е издадено специално ираде от султан Махмуд II за неговото създаване⁹.

⁵ Начов, Н. Цариград като културен център на българите до 1877 г. С., 1925, 137–149.

⁶ Радев, С. Ранни спомени. С., 1994.

⁷ Каранов, Е. Роден съм българин. Избрани съчинения и документи. С., 1991, 325–381.

⁸ НБКМ–БИА, II Д 5109, л.1–16; II Д 5635.

⁹ 14 март се приема за паметна дата в историята на турската медицина, на която и днес се чества Денят на здравните работници (денят на медицината) в Република Турция. – In: *Ülman, Yeşim Işil. Türkiye’de 19–20 yüzyılda tıp tarihinin anahatları (1827–1923).*

<<http://www.hastanedergisi.com/48/haberdetay.asp?id=8>> 29.12.2011.

Новото модерно медицинско училище в Цариград е създадено под ръководството на главния съдебен лекар на империята Мустафа Бехчет ефенди (1774–1832)¹⁰. Императорско медицинско училище (Tıphane-i Amire) е последвано през 1832 г. от Императорско училище за хирурзи (Cerrahhane-i Amire). През 1836 г. тези две училища са обединени под името Медицинско училище (Mekteb-i Tibbiye), което през 1839 г. е преместено в султанския дворец „Галатасарай“¹¹. През същата година по искане на новия пръв лекар на империята Ахмед Неджиб ефенди¹² и личен лекар на султан Абдул Меджид (1839–1861) в турската столица пристига младият австрийски лекар д-р Карл Бернард¹³, за да заеме поста директор на Военномедицинското училище. С изключителна енергия д-р Бернард се посвещава на превръщането на училището в истинско европейско учебно заведение. Оценка, която получава за своята работа, е изключително висока – с него започва нова епоха в развитието на училището. Френският е приет като официален език на преподаване. Променят се учебните програми, начинът на прием и се утвърждава 5-годишен курс на обучение. Заменя се документът, който се издава на завършилите го – вместо сертификат, който представя оценките на преподавателите за възпитаниците им, училището започва да издава „диплом“¹⁴. В този период училището отново променя името си – Императорско медицинско и съдебномедицинско училище (Mekteb-i Tibbiye-i Adliye-i Şahane). Следва последната голяма реорганизация в училището, когато през 1846 г. негов директор става първият лекар в империята – Исмаил ефенди¹⁵. От този момент нататък то функционира със статут на Медицински факултет.

---

¹⁰ Прочутият турски медик участва и при първия опит за създаване на медицинско училище в Цариград през 1806–1808 г. То има за цел да разпространи модерното френско образование в империята и да увеличи броя на лекарите мюсюлмани. Часовете се провеждат на италиански и френски език, които са често ползвани от левантийските лекари, хирурзите и фармацевтите. От Европа са донесени и учебниците им. Училището обаче е затворено след детронацията на султан Селим III.

¹¹ *Ihsanoglu, E. Ottoman Educational Institutions during the Reform Period.* <<http://www.muslimheritage.com/uploads/reformottomans.pdf>> 29.12.2011.

¹² Ахмед Неджиб Ефенди е полубългарин, родом от Търново. Негова втора братовчедка е кокона Анастасия, сестра на д-р Никола Пиколо и майка на д-р Димитър Кирович. Освен с реформиране на Медицинското училище, той се заема и с реорганизирането на военните болници в Цариград. По негово време е разрешено за аутопсии да се ползват и труповете на мюсюлмани. Спечелил си влиятелни врагове, през 1846 г. той е отровен. – *Хитров, П.* Буюк Търноваля Ахмед Неджиб Ефенди и д-р Георги Попович. – Общински вестник „Велико Търново“ (Търново), XV, № 26–27, 15 ноем. 1938, 205–206.

¹³ Д-р Карл Бернард (1810–1844) следва медицина в Прага и Виена и се отличава като младши лекар в борбата с холерата в Буковина. – In: *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950.* Bd. 1. Wien, 1957, p. 75.

¹⁴ *Agoston, G., Br. Masters.* Encyclopedia of the Ottoman Empire. New York, 2009, p. 201.

¹⁵ Любословие (Смирна), II, № 19, юли 1846, 111–112.

Така, в рамките на около 20 години, в Цариград се появява едно модерно медицинско учебно заведение по модела на френските университети, които в този момент са водещите научни и образователни центрове в областта на медицината в Европа и в света. То впечатлява и със своята преподавателска колегия – добри теоретици, но и отлични интернисти. Грижата на държавата обаче не е насочена само към обучението на бъдещите medici. От самото начало тя изгражда Военномедицинското училище като един модерен медицински център, който освен образование, предоставя възможности за научни изследвания, за лечение, за разпространение и популяризиране на медицински знания. За тези цели то разполага с анатомически амфитеатър, химическа лаборатория за изследвания и производство на ваксини, учебна клиника за болнична практика на студентите, собствена печатница и музей.

СГРАДАТА НА ВОЕННОМЕДИЦИНСКОТО УЧИЛИЩЕ

За функциите, които се възлагат на Военномедицинското училище, говорят и сградите, в които то се помещава. При откриването му султан Махмуд II подарява двореца „Галатасарай“ в европейския квартал на Цариград – „Пера“. Там училището разполага с всичките му необходими помещения: библиотека, клиника, музей. След 10 години обаче сградата става жертва на голям разрушителен пожар¹⁶. Тогава временно училището е преместено в Кумбархането – обширна артилерийска казарма. Към училището съществува и печатница, в която се издават всички необходими учебници и учебни материали, както и брошури за популяризиране на медицински знания и съвети за предпазване от епидемии, чиито автори са и преподаватели в него.

И макар „временното“ в Османската империя да трае по-дълго от очакваното, през 1859 г. започва отново строежът в „Галатасарай“. През 1864 г. в триетажното здание, в което се влиза през висока мраморна врата от „Голямата улица на Пера“, отново се пренася Военномедицинското училище. На партера са кухнята, трапезарията и други помещения; над него – класните стаи, а на последния етаж – спалните за учениците¹⁷. То разполага с модерни помещения – лаборатории, амфитеатрални зали, учебна болница. Специално внимание се обръща на анатомическия амфитеатър, помещенията на който се осветяват с въздушен газ¹⁸. За съжаление обаче, училището не успява дълго да използва сградата, създадена специално за него. След по-малко от година то е принудено по решение на султан Абдул Азис отново да се премести. Причината е в искането на френския посланик – маркиз Дьо Мустие,

---

¹⁶ *Стамболски, Хр.* Автобиография, дневници и спомени на д-р Христо Танев Стамболски от Казанлък. Т. 1 (1852–1868). С., 1927, с. 427.

¹⁷ *Радев, С.* Цит. съч.

¹⁸ *Стамболски, Хр.* Цит. съч. Т. 1, с. 275.

сградата на „Галатасарай“ да се даде на откриващия се в Цариград френски лицей. Със специално ираде медицинското училище е преместено в „Гюлхане“. Но и тук султанът се грижи студентите да разполагат с необходимите условия за по-добро обучение¹⁹.

Преподавателската колегия в Императорското военномедицинско училище също е впечатляваща. Тя е интернационална, обединена от професионалните си интереси към медицината и любовта към преподаването. Сред професорите чужденци, преподаващи в различните катедри на факултета през разглеждания период, са: англичанинът проф. Чарлз Едуардс²⁰ – по терапевтика и история на медицината, д-р Барози и д-р Фаувел – професори по обща и вътрешна патология, докторите Вучино, Барочи, Гаспар. Сред преподавателите има и гърци по произход – Архигенис Саранди, Павлаки-бей Фенерли, Марко паша, както и френският възпитаник – професор по експериментална химия и хирургия д-р Антоан Калея. Арменокатолици по народност са професорът по съдебна медицина Сервичен ефенди и професорът по физика Андроник бей. Към споменатите имена трябва да се добавят и тези на известни турски medici, които същевременно са и лични лекари на султаните и на важни фигури в управлението на империята – д-р Исмаил ефенди, д-р Ахмед бей – асистент по терапевтика, Ферди бей и др.²¹ Сред преподавателското тяло през 50–70-те години на XIX в. се срещат имената и на български професори: гърчеешите се професори от фамилията Каратеодориди – Константин (по хирургия) и Стефан (по ботаника); д-р Александър П. Куртович, с прозвището Зоирос паша (по хигиена и история на медицината), д-р Георги Вълкович (по хирургия и ръководител на учебната клиника); д-р Христо Стамболски (по анатомия и хистология, който завежда клиниката по кожно-венерически болести към училището)²².

ОБУЧЕНИЕТО В ИМПЕРАТОРСКОТО ВОЕННОМЕДИЦИНСКО УЧИЛИЩЕ

Както беше отбелязано, след близо 20-годишен период се оформя структурата на Медицинското училище и неговата програма. От края на 40-те години обучението в него продължава 10 години. Първите пет класа са гимназиални, в които се изучават общи предмети, така че учениците да постъпят във висшето училище с еднакво ниво. Сред изучаваните предмети са: арабска граматика, алгебра, геометрия, византийска и римска история, арабска логика, физика,

¹⁹ Пак там, с. 279, 427.

²⁰ Günergun, F. Medical History in Turkey: A Review of Past Studies and Recent Researches. <<http://www.ihp.sinica.edu.tw/~medicine/ashm/lectures/Feza-ft.pdf>> 03.01.2012.

²¹ Стамболски, Хр. Цит. съч. Т. 1–2.

²² Петкова, М., Н. Александров. Приносът на българските лекари-масони в здравеопазването на балканските страни до Освобождението. <http://otves.org/bg/index.php?option=com_content&task=view&id=194> 03.01.2012.

опитна химия, рисуване. От VI клас започват факултетните класове, като последните два, IX и X, са с клинични курсове и практически занятия в клиниката. Студентите медици в Цариград се обучават по модерна учебна програма (вж. табл. 1), подобна на университетите в Париж и Виена²³. За сравнение по същото време обучението на техните колеги в Парижкия медицински факултет включва: теоретични лекции – медицинска ботаника, анатомия и физиология, оперативна медицина и медицинска химия, фармакология, хигиена, външна и вътрешна патология; история на медицината; съдебна медицина; клинично обучение – клинична медицина и клинична хирургия, акушерство, психиатрия²⁴. Т.е. и в Цариград, и в Париж студентите слушат едни и същи лекции и изучават едни и същи курсове, за които в по-престижния факултет съществуват отделни катедри. В Османската империя броят на преподавателите е значително по-ограничен и поради това отделни професори водят по няколко курса. Независимо от това, така организираното обучение в Цариград отговаря на тогавашната представа за най-добрия начин на обучение на лекаря, за който в европейските медицински среди не съществуват спорове. А той се изразява в следното: добра основа на обучение по базисни предмети (вкл. и хуманитарни), последван от три или четири години лекции в университета и от една до две години болнична клинична практика²⁵. Както се вижда от таблица 1, в последните два факултетни класа се изучават едни и същи курсове, като те са съпътствани и с клинични наблюдения и практика. Д-р Хр. Стамболски отбелязва, че те включват и поликлиниката, с акушерство, гинекология и венерология²⁶. Акцентът върху тези специалности вероятно не е избран случайно, а показва критичните медицински области, при които най-често умират пациенти и за които държавата държи да обучи специалисти. Студентите вече редовно посещават училищната клиника, където сами поставят диагнози, лекуват и извършват операции от т.нар. малка хирургия. Там те подготвят и своите наблюдения и конкретни клинични случаи на лекувани от тях пациенти, които трябва да представят при своето завършване.

В края на обучението си всеки студент полага пет доктората (държавни изпити) и представя две писмени работи, в които се описват споменатите клинични случаи. Всеки студент подава сам заявление до директора, в което посочва кога иска да положи изпитите. При изпитването членовете на коми-

---

²³ *Rosner, L.* The Growth of Medical Education and the Medical Profession. – Western Medicine: An Illustrated History. Oxford University Press, 1997, 153–154. Представена е програмата на университета във Виена от 60-те години на XIX в. с броя семестри и седмичен хорариум на всеки предмет.

²⁴ *Prévost, A.* La Faculté de médecine de Paris, ses chaires, ses annexes et son personnel enseignant de 1790 à 1900. Paris, 1900, 16–104. Като се проследява историята на всяка катедра, се дава и броят семестри и седмичен хорариум за съответния предмет.

²⁵ *Rosner, L.* Цит. съч., с. 153.

²⁶ *Стамболски, Хр.* Цит. съч. Т. 1, с. 301.

сията задават въпроси и от клиничната практика. След успешното полагане на петте държавни изпита завършилите Цариградското военномедицинско училище получават диплом за лекар²⁷. През разглеждания период на тях не се предлага възможност за докторат. Вероятно турските управляващи намират това за излишно, тъй като Османската империя се нуждае от значителен брой медицински кадри, а подготовката и защитата на дисертация отнема допълнително време. Най-високият лиценз – докторат по медицина, започва да се предлага първо във Франция²⁸. Завършилите в Цариград имат право да продължат своето образование или квалификация в най-добрите френски медицински университети, и то без да полагат колоквиум. При завършването си, освен диплом за лекар, всеки випусник е произвеждан и във военен чин – майор (бинбашъ), а от 1865 г. – младши-майор (солколагасъ)²⁹ от турската армия*. Младите лекари първо се изпращат на стаж в болницата „Хайдар паша“ в Цариград. До няколко месеца те получават своите разпределения по турските гарнизони във всички краища на обширната Османска империя. Такава е съдбата на всички студенти, приети на държавна издръжка – до края на живота си те трябва да служат в турската армия.

Представената програма, преподавателската колегия, условията, при които се обучават студентите, потвърждават една от целите, с които е създадено училището – да дава пряка връзка с модерната наука в Европа. Те доказват и факта, че през разглеждания период Цариградското военномедицинско училище се утвърждава като център на френската медицинска школа на Балканите. Същевременно вниманието и грижите на турското правителство по изграждането и реорганизирането му потвърждават и другата важна цел, която училището оправдава. То действително се превръща във водеща институция при реформирането на общественото здравеопазване. Военномедицинското училище осигурява добре подготвени кадри както за оказване медицинска помощ на турските войници и на населението, така и за новите длъжности в разрастващата се държавна администрация по организиране на здравното дело. Постепенно на него се възлагат нови и разностранни функции, което говори и за променения начин на мислене на управляващия елит към реализирането на модерна здравна политика.

---

²⁷ Пак там, 301–319, 336–337, 350, 372–373.

²⁸ *Rosner, L.* Цит. съч., с. 153.

²⁹ *Стамболски, Хр.* Цит. съч. Т. 1, с. 46.

* В османската армия младшите и старшите офицерски чинове по ранг са: 1) *yüzbaşı* – капитан; 2) *sol kolağası*; 3) *sağ kolağası* и 4) *binbaşı* – майор. Междинните чинове 2, 3 нямат аналог с български военни звания. Твърде свободно, като се ползва ранговата таблица, те могат да бъдат преведени като „старши капитан“ и „младши майор“.

ВЪЗПИТАНИЦИТЕ

Ако при създаването си Военномедицинското училище е замислено като част от военната структура на империята и в него се приемат само мюсюлмани, то след прокламирането на Гюлханския хатишериф през 1839 г. в него са допуснати и османски поданици от други вероизповедания – на принципа на милетите. След издаването и на Хатихумаюна от 1856 г., Императорското военномедицинско училище се превръща действително в един умален макет на самата многонационална империя, „[...] сбор от народности: всеки говореше на свой език, както при вавилонското стълпотворение [...]”³⁰, „[...] буйни разнородни елементи и с разнo възпитание: турци, гърци, френци, италиянци, арменци, власи, сърби, българи, араби и евреи, на брой 700–800 души [...]”³¹.

В Османската империя не съществува единна образователна система, а и отделните националности притежават автономност при организирането на своите училища. Затова представените кандидати за Военномедицинското училище се подлагат на изпит от комисия, назначена със заповед на директора. Освен познанията им по основни гимназиални предмети, значение за определяне на класа, в който трябва да се запишат, имат и знанията им по арабски, турски и френски език. Съществува разлика както в нивото на подготовка на кандидатите, така и в тяхната възраст. Обикновено като възпитаници на училището се записват момчета между 14–18 години³². Медицинското образование, от възникването си до днес, е едно от най-тежките като обем на учебния материал, брой изпити и години на обучение. Затова значителна част от приетите ученици отпадат по време на следването си, а други се отказват, преценявайки, че лекарската професия не е за тях. Затова в училището постоянно се приемат и нови ученици, с които се попълва броят на отпадналите. Освен държавните стипендианти, които следват изцяло на издръжка на държавата и след завършването са разпределяни като военни лекари, в училището се записват и т.нар. приходящи ученици. Те заплащат обучението си, не се ползват с привилегиите на стипендиантите и присъстват само на занятията. След завършването си те могат да практикуват като цивилни лекари (градски и частнопрактикуващи) или сами да предпочетат да служат в армията.

---

³⁰ Любенов, И. П. Цариградското военно медицинско училище. – Във: Христо Груев Данов 1855–1905 (Юбилеен сборник). Т. 2. Пловдив, 1905, с. 125.

³¹ *Стамболски, Хр.* Цит. съч. Т. 1, с. 47.

³² Посоченият възрастов диапазон е определен въз основа на съществуващите данни от обучението на българските възпитаници на училището. Естествено има и изключения – в училището се приемат и над 20-годишни младежи, какъвто е случаят с Гавраил Константинов от Пловдив, Харалампи и Георги Маркови от Търново, Димитър Маринов от Лом и др.

РЕДЪТ ВЪВ ВОЕННОМЕДИЦИНСКОТО УЧИЛИЩЕ

Поради характера на Военномедицинското училище в него съществува казармен ред, за който отговарят дежурни офицери, инспектори по дисциплината, както и дежурни преподаватели. Нарушителите на реда получават своето наказание от директора на училището, като при тежки провинения изтърпяват наказанието си в затвора на училището. Тъй като учениците са със статут на военни, на тях им е забранена всякаква публична изява. Както във всички останали военни училища и казарми в империята, всяка вечер се извършва поименна проверка (йокламъ), която завършва с възгласи за дълголетие на падишаха³³.

Всички държавни стипендианти носят задължителна военна униформа. Тя се състои от сетре и панталон от тъмносино льскаво сукно и тъмночервен фес. Отличителният знак на Военномедицинското училище е „едно змийче, увито около една пръчка и обгърнато в полукръг с едно лаврово клонче“³⁴. По маншетите на сетрето има пришити ширити, чието число посочва класа, в който се намира ученикът. За студентите от факултетните медицински класове допълнителен атрибут към униформата е „малка права сабя, нещо като пашка, препасана на кръста“³⁵.

Учебното време се определя от Рамазана – деветият месец в ислямския календар, т.е. не по точно определено календарно време. Изборът на този вариант за организация на обучението е напълно практичен. Началото на учебната година започва с края на Рамазана, а годишните изпити се провеждат в продължение на 20 дни преди неговото начало. Така училищната ваканция съвпада с дните на месец Рамазан. Същевременно студентите от всяка една етническа или религиозна общност с постановление на дирекцията се освобождават от учебни занятия по време на съответните им религиозни или традиционни за отделните групи празници³⁶. Отличеният ученик на годишните изпити – т.е. най-добре представилият се, получава и друга награда – правото да се яви на тържествен изпит пред султана (хузур имтиханъ), който се провежда в „царските салони на Военното училище“³⁷.

В началото на всяка учебна година възпитаниците на Императорското военномедицинското училище получават своята програма с имената на професорите и безплатни учебници, по които да се готвят. Ваканционният ден през седмицата е от събота вечер до неделя вечер, преди поименната проверка. Учениците, които не живеят в Цариград, получават по тяхна молба и разрешения за едномесечен отпуск. За целта на тях им се издава специално пътно тескере от Военното министерство. С него те могат да пропътуват цялата територия

---

³³ *Стамболски, Хр.* Цит съч. Т. 1, с. 156.

³⁴ Пак там, с. 401.

³⁵ Пак там.

³⁶ Пак там, с. 313, 405.

³⁷ Пак там, с. 179.

на империята, вкл. Босна, Херцеговина, Албания и др. Пътуват с униформите си като военни лица и не трябва да заверяват във всяко селище тескеретата си. Само ако се задържат в някой град, те са длъжни да се явят пред представителя на местната власт – каймаканин, мютесарифин³⁸.

Според правилника на училището са определени часовете за занятия и подготовка, както и за почивка. След редовните си занятия учениците продължават самостоятелната си подготовка под контрола на „инспектора по уроците“ в отделените за целта „занимателни стаи“³⁹. Ако определеното им време не е достатъчно за тях, те могат допълнително да си плащат „частна светлина“ в края на деня. През свободното си време, с разрешение на дежурния офицер, учениците имат право да приемат и свои посетители в рамките на училището. Всички стипендианти получават безплатно от държавата храна, облекло (лятна и зимна униформа), отопление и осветление, като във факултетните медицинските класове всичко това е много по-доброкачествено. Освен това учениците получават и ежемесечен насърчителен подарък сер *harçlıđı* (джобни пари) от 20 до 100 гроша⁴⁰.

ВОЕННОМЕДИЦИНСКОТО УЧИЛИЩЕ И РАЗВИТИЕТО НА МОДЕРНОТО ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ

Освен обучението на бъдещите военни лекари в империята, на Медицинското училище постепенно се възлагат и редица други функции, които го превръщат във водеща институция в развитието на модерната медицина и здравеопазване в Османската империя. Императорското военномедицинско училище е важен научен център: в неговите лаборатории се подготвя необходимото количество „капки гной“ за ваксинирането на децата от едра шарка в цялата страна; в собствената му печатница се издават необходимите материали за обучението на студентите и брошури с популярно съдържание, които трябва да повишат здравната култура на населението; неговите професори публикуват резултати от предприето лечение или извършена операция и влизат в научни спорове със свои колеги от Европа. Контролните функции, които се възлагат на преподавателския състав на Военномедицинското училище, също са разностранни. Директорът на училището, както и неговите професори често оглавяват Върховния санитарен съвет, Медицинския съвет по съдебна медицина и др. Те са включвани в различни комисии като например създадената през 1872 г. „Специална лекарска комисия по оздравяването на Одринския вилает“⁴¹, натоварена със задачата да обходи всички места с постоянни епидемии от малария и да изготви доклад за състоянието и мерките, които трябва да

³⁸ *Маринов, Д.* Спомени из моя живот или моята биография. С., 1992, с. 99.

³⁹ *Стамболски, Хр.* Автобиография, дневници и спомени на д-р Христо Танев Стамболски от Казанлък. Т. 2 (1868–1877). С., 1927, с. 295.

⁴⁰ Пак там, т. 1, с. 47.

⁴¹ Пак там, т. 2, с. 208.

се предприемат за премахване на маларийния зародиш. Професорите извършват и аутопсии на висши турски сановници, изготвят съдебни експертизи⁴², проверяват химичния състав на внасяните в империята лекарства⁴³.

Още от 1861 г. към всички тези задачи на Военномедицинското училище е добавена една изключително отговорна и непосилна, предвид изброените ангажменти на преподавателския състав, контролна функция. Съгласно публикувания „Канонизъм на докторското заседание в Цариград“ от 30 септември 1861 г., всички доктори по медицина и хирургия, практикуващи в Османската империя, но завършили в чужбина, трябва да представят във Военномедицинското училище своята диплома. Именно преподавателската колегия потвърждава истинността на дипломата, или ако използваме съвременния термин – легализира дипломата, и включва името на доктора в специален списък „каноник“. Той се актуализира всяка година, като се изисква да бъде публикуван и изпращан до аптеките във всеки град в империята⁴⁴. Доколко училището е успяло да изпълни подобна мисия, може само да се предполага. Факт е обаче, че през 1876 г. завършилият в Букурещ с докторат д-р Георги Хаканов гостува на Хр. Стамболски в Цариград, за да положи изисквания се колоквиум, който му дава право да упражнява лекарската професия в границите на Османската империя⁴⁵.

Освен задълженията си на преподаватели, значителна част от професорите са интернисти и хирурзи в клиниката към училището. Там те ежедневно и без заплащане лекуват всички болни, дошли при тях. Според данните от 1846 г., а те сигурно с времето са се увеличили чувствително, в училищната клиника са приети 1200 болни, на които се извършват до 200 хирургически операции пред погледа на почти всички ученици⁴⁶. Същевременно професорите са търсени като консултанти при всеки по-тежък или отговорен случай, когато болното лице заема висок държавен пост. Те са и главните действащи лица при заплахата от епидемия и по време на наложена карантина в турската столица. Много от тях поддържат и частна практика, като сред техните редовни пациенти са и висши служители на турската държавна администрация.

РЕФОРМИ В ИМПЕРАТОРСКОТО ВОЕННОМЕДИЦИНСКО УЧИЛИЩЕ (1860–1878)

Посочените факти потвърждават твърдението, че Военномедицинското училище е важна, водеща институция в сферата на медицината в Османската империя, по която може да се съди и за степента на развитие на медицинското знание и на нивото на медицинска помощ. Затова е важно да се проследят

⁴² Пак там, с. 57, 121.

⁴³ Пак там, 524–525.

⁴⁴ Цариградски вестник (Цариград), XII, № 46, 11 ноем. 1861.

⁴⁵ *Стамболски, Хр.* Цит. съч. Т. 2, с. 321.

⁴⁶ Любословие, II, № 19, юли 1846, 111–112.

предприетите от държавата реформи, които ще придават и конкретен облик на Императорското военномедицинско училище. А този облик зависи от много фактори – политически, икономически, административни, личностни, както и от общото състояние на империята, от политиката на съответния султан, която често се определя от по-силното или слабо влияние на появилата се буржоазно-либерална опозиция в лицето на „новите османи“, от честата смяна на великите везири, от личността на директора на училището, от неговия професионализъм и дипломатичност.

Промяната в отношението на централната власт към Цариградското военномедицинско училище започва още при управлението на султан Абдул Меджид I (1839–1861). Постоянно страдащата от бюджетен дефицит империя решава да съкрати разходите си, като намали издръжката на учениците в държавните училища. Издадената в този смисъл заповед, която съкращава наполовина дотогавашната издръжка, както и привилегиите на учениците във Военномедицинското училище, предизвиква на 12 октомври 1859 г. бунт във факултетните класове. Бунтът е потушен, заповедта влиза в сила, а от този момент военният чин на завършващите училището се понижава от бинбашъ (майор) на сол колагасъ (младши майор)⁴⁷.

Но истинските реформи, и то с крайно негативен знак, започват още с възкачването на престола на султан Абдул Азис (1861–1876). Училището става жертва на двете основни тенденции в турския политически живот – на сблъсъка между традиционния консерватизъм и религиозен фундаментализъм, от една страна, и идеята за единна „османска нация“, поддържана от „младите османи“, от друга. Младотурците се надяват чрез модернизация на империята и налагане на османския елемент да неутрализират както намесата на Великите сили във вътрешните дела на империята, така и етно-религиозните различия между поданиците на султана. Всяка една от тези две тенденции слага отпечатък си върху по-нататъшното развитие на водещия медицински център в империята. Вниманието им през 60-те – 70-те години на XIX в. ще се концентрира върху два проблема: на консерваторите – как да се провеждат занятията по анатомия в Медицинския факултет, и на младотурците – на какъв език да се осъществява преподаването. Която и от двете тенденции да надделява в неговото реформиране, резултатът е един и същ – постепенното отдалечаване на училището от европейските модели на медицинско образование и от модерната медицинска наука. Привържениците на религиозния фундаментализъм се стремят във времето, когато медицината в цял свят изживява истинска научна революция, да върнат бъдещите турски лекари в XVIII в. Отричането на всичко „чуждо“ от младотурците идва в момент, когато империята не разполага с необходимите ѝ медицински кадри, които да създадат турска национална медицинска школа. В стремежа си да „изхвърлят“ френския език от преподаването, те предизвикват забавяне на темповете на налагане на модерно обществено здравеопазване.

---

⁴⁷ *Стамболски, Хр.* Цит. съч. Т. 1, с. 46.

В годината на възкачването на султан Абдул Азис на престола – 1861 г., за директор на Военномедицинското училище е назначен Ариф бей (1861–1865), „мекушав, безволев и религиозно фанатичен мюсюлманин“⁴⁸, който е убеден поддръжник на идеята за реформиране на медицинското обучение по посочения по-горе начин. Въпреки че със специално ираде още от 8 март 1838 г. се разрешава „за анатомически цели да се режат трупове на християни и евреи“, а с ираде от 1844 г. – да се аутопсират и трупове на мюсюлмани⁴⁹, директорът забранява в часовете по анатомия да се използва дисекцията. За известно време анатомията се преподава по макети. Ариф бей е съгласен и с наблюденията на младите османи в империята – докато 1/5 от приетите ученици в медицинското училище са християни, то в края на обучението пропорцията е точно обратната – от завършващите само 1/5 са турци. Държавните мъже смятат, че това се дължи на съществуването на зрелостен изпит на френски език в края на гимназиалния клас, както и изобщо на използването на този език в преподаването. Общите констатации са, че френският език е твърде труден и недостъпен за турските ученици и това е причината за тяхното отпадане. Но реформаторите не могат да заменят научната терминология по медицина с турска, а и не искат официално да нарушават издадено от султан Махмуд II ираде. В крайна сметка те се задоволяват изпитът в края на гимназиалния клас да не се провежда на френски език. Въпреки острата си реакция, отстъпват и преподавателите чужденци поради надигания се национален фанатизъм. Това обаче намалява стойността на лекарската диплома – завършилиите Цариградското военномедицинско училище, за да постъпват в болница или в университет във Франция, вече трябва да полагат предварително и колоквиум.

При управлението на училището от Ариф бей нарастват и религиозните конфликти между учениците – отказ на гръцки ученик да възхвалява султана, конфликт между турски и български ученик и др. Постепенно пропадат часовете по анатомия, ограничена е и автономията на професорската колегия. Училището е подчинено вече изцяло на Военното министерство и напълно се милитаризира⁵⁰. През 1865 г. Цариград преживява една голяма холерна епидемия. Разследването доказва, че един от главните виновници за донасянето на заразата от Египет в столицата е самият Ариф бей – по това време председател на Върховния санитарен съвет, и великият везир Фуад паша го уволнява.

Със султански ферман е назначен новият директор – „енергичния и влиятелен пред министрите“⁵¹ д-р Селих ефенди (1865–1873). Истински професионалист, той държи на сериозното медицинско образование, но същевременно трябва да се съобразява и с все по-засилващата се тенденция сред управляващите за премахването на френския език в преподаването. С окръжно на д-р Селих ефенди до директорите на всички цивилни болници, болниците

⁴⁸ Пак там, с. 148.

⁴⁹ Хитров, П. Цит. съч., с. 206.

⁵⁰ Стамболски, Хр. Цит. съч. Т. 1, с. 148.

⁵¹ Пак там, с. 274.

на затворите, лудницата и др. се изисква трупите на всички починали, които нямат роднини, да се предоставят на Военномедицинското училище. Така се възстановяват нормалните занятия по анатомия, като се осигуряват редовно необходимите трупове за занятията в амфитеатъра⁵². На Военномедицинското училище се възлагат и сериозни мисии по време на холерната епидемия през 1865 г. и опасността от зараза от петнист тиф през 1867 г.⁵³

Макар да разбира последствията от забраната на френския език в преподаването, Селих ефенди е длъжен да следва приетата вече официална политика. Той трябва да направи следващата крачка към турцизацията на медицинското обучение – превеждането на турски на медицинската номенклатура. Той преценява, че най-добре подготвен в езиково и научно отношение за тази отговорна задача е българският студент в последния факултетен клас Христо Стамболски. Постепенно д-р Стамболски представя за одобрение пред Отоманското медицинско дружество на „турско-арабска терминология“, на „френско-турския терминологичен анатомически речник“, както и на „анатомически атлас“.

През 1867 г. със султанска заповед официално е открито и Гражданското медицинско училище като факултет към Императорското военномедицинско училище. В тон с готвената реформа в медицинското образование в империята преподаването в него се извършва на турски език. Дори тогавашният министър на просвещението Савфет паша заявява, че това се прави като опит, защото „държавата не иска да произвежда джерахи (фелдшери), а учени и способни лекари“⁵⁴. Училището е достъпно за всички поданици на империята, които трябва да заплащат образованието си. Противоречиви са сведенията за присъствие на български студенти в него. Д-р Хр. Стамболски, макар и преподавател в училището, не споменава имена на българи сред студентите си. Според Н. Начов в него „надали е било имало“ български младежи⁵⁵. Същевременно трябва да се отбележи, че е трудно да се направи разграничение между Военномедицинското и Гражданското медицинско училище. Причината за това вероятно се крие във факта, че студентите и в двете училища получават дипломите си от една и съща институция – Императорското военномедицинско училище. Затова може да се предположи, че някои от завършилите в Цариград след 1867 г., които произхождат от заможни родове, но не правят военна кариера в турската армия, са учили в Гражданското медицинско училище.

Близко едно десетилетие продължава спорът за замяната на френския език в преподаването с турски. С решение на Върховния военен съд от 1870 г. обучението на турски език се въвежда официално и в Императорското военномедицинско училище. Въпреки това, известно време на турски се водят само часовете по анатомия. След взетото решение възникват големи спорове между

---

⁵² Пак там, с. 275.

⁵³ Пак там, с. 332.

⁵⁴ Пак там, т. 2, с. 12.

⁵⁵ Начов, Н. Цит. съч., с. 149.

някои протурски лекари и техните колеги не-мюсюлмани, които са в подкрепа на обучението на френски език⁵⁶. Едва след новата директорска смяна, когато училището вече е под управлението на Марко паша (1873–1878), християнин, грък по произход, личен лекар на султан Абдул Азис още докато той е престолонаследник, медицинското образование в Османската империя започва да се води изцяло на турски език.

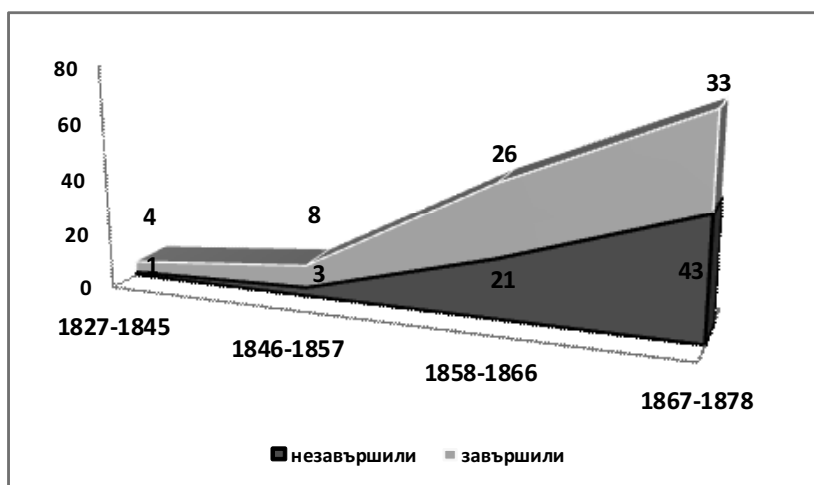
Резултатът от предприетите реформи е в ущърб на развитието на модерната медицина в страната – повечето от преподавателите чужденци напускат, полученото образование вече не е съизмеримо с френското. Причината за тази победа на „реформаторите“ се крие и в отслабналото влияние на Франция в турската столица от края на 60-те години на XIX в., което се отразява и на съдбата на Френския лицей в „Галатасарай“. Не може да не се отбележи обаче и един положителен факт – Османската империя поставя началото на изграждане на собствена, национална медицинска школа.

БЪЛГАРСКИТЕ ВЪЗПИТАНИЦИ

При посочените условия, програми и правила на Военномедицинското училище, в него получава образование и значителна част от висшистите сред българската възрожденска интелигенция. Условно българските медици, следвали и завършили в Цариград, могат да бъдат разграничени в четири групи, четири поколения, според условията, при които се обучават, и времената, в които живеят в турската столица.

Диаграма 1

Групи възпитаници на Военномедицинското училище по периоди

⁵⁶ *Ihsanoglu, E.* Цит. съч. <<http://www.muslimheritage.com/uploads/reformottomans.pdf>> 03.01.2012.

Първата група включва български лекари, практикували в Османската империя в периода 1827–1846 г., т.е. от откриването на Военномедицинското училище до превръщането му в Медицински факултет. В тази група до момента могат да бъдат включени пет имена. Първото е на Иванчо Лекарски, който произхожда от прочутия род на Христо Лекарски Хекимина от Кюстендил. Той е запомнен от своите съграждани с действията, които предприема като градски лекар за подобряване здравните условия за живот в града. Втори е неговият чичо – Илия Ангелакович, който до края на живота си – 1874 г., практикува в Скопие. Третото име е на Марко Стефанов от Сливен, който в продължение на 40 години практикува като фелдшер в Котел, Стара Загора и Габрово. Четвъртият е Манол Златков, който е военен лекар на турска служба в Самоков и през 1833 г. е предложен да получи орден за заслуги. Макар да няма конкретни сведения посочените медици да са завършили Военномедицинското училище, вероятно след предварително чиракуване при квалифицирани лекари, те са положили необходимите изпити и са получили изискваното разрешение за медицинска практика. Само по този начин може да се обясни дългогодишното им практикуване и назначенията, които получават от турските власти. Единственият, който през този период със сигурност е ученик във Военномедицинското училище, но не завършва образованието си, е Атанас Гранитски от Котел. Той остава в историята на Българското възрождение като дългогодишен учител в Търново, преводач от френски и автор на учебници. Тази група в бъдеще може да се разшири и с други имена на български медици, практикували в нашите земи през посочения период⁵⁷.

Втората генерация включва българските възпитаници на Медицинския факултет от 1846 до 1857 г. Отличителното при тях е, че те са приети като гърци от квотата на т. нар. рум-милет и с ходатайството на влиятелни паша⁵⁸. Към тази група принадлежат 11 българи. Сред тях са: Георги Попович, Параскев Казаски, Пантели Минчович (известно време следва във Франция, но се дипломира в Цариград) и Павел Марков (син на първия български дипломиран лекар д-р Марко Павлов) от Търново; Георги Вълкович от Пловдив; Атанас Брайков от Копривщица; Стефан Манолов от Калофер; Ангел Маринович от Русе. Към посочените имена трябва да се добавят и още двама души, които практикуват като аптекари. Първият от тях е Стефан Дрянков от Сопот, който завършва 3-годишен курс на обучение за фелдшер във Военномедицинското училище. Две години е на турска служба в Босна, а след това за различен период от време управлява аптеки в Търново и Русе, докато е назначен за управител на аптеката при Болницата за бедни и преселници в Плевен. Вторият

⁵⁷ Така обособената първа група български medici, учили в Цариград, не е разграничавана до този момент. Обикновено историците на медицината говорят за три групи възпитаници на Военномедицинското училище. Вж.: *Куртев, В.* Към българо-турските медицински отношения. – Сборник трудове НИИСХОЗ, III, 1973, 236–237.

⁵⁸ *Стамболски, Хр.* Цит. съч. Т. I, с. 389.

е Рашко х.Стойчев от Копривщица. След 7-годишна практика във военната болница „Бахрие“ в Цариград, той открива частна аптека първо в София, а след това и в родния си град.

Впечатлява високият процент завършили през този период – 72% от общия брой приети. Голямата част от тях прави сериозна кариера в сферата на здравеопазването в империята, и то като военни лекари: д-р Г. Попович (асистент на д-р Риглер в болницата в Мелтепе в Цариград, с който успешно оперират през 1855 г. султан Абдул Меджид, а по-късно организира военно-санитарната служба в Египет)⁵⁹; д-р П. Казаски (военен лекар в Багдад и Цариград, специализира вътрешни болести); д-р П. Минчович (с 20-годишна кариера в турската флота, стига до чин подполковник); д-р П. Марков (военен лекар в Багдад и Йемен, управител на болницата в Казълкьой в Цариград), а д-р Г. Вълкович става професор във Военномедицинското училище, директор на болницата „Хайдар паша“ в Цариград, като стига до чин полковник. Всички, които доживяват Освобождението, продължават успешната си лекарска кариера в България.

Третата и много по-значителна група, в сравнение с предходните две взети заедно, включва възпитаниците на училището в периода от 1858 г. до 1867 г.⁶⁰ (вж. диагр. 1). В това поколение влизат и първите 15 ученици, записани със специално издаденото на 10 септември 1858 г. ираде, в което за първи път кандидатите са отбелязани като представители на „булгар милет“⁶¹. Султанската заповед е издействана най-вече с посредничеството на Никола П. Тъпчилещов, подпомогнат с контактите и на други богати и влиятелни българи като Хр. П. Тъпчилещов, Д. Гешоглу, Г. Золотович, Г. Кръстевич, х.Николи Минчоглу и др., както и с подкрепата на висшата турска администрация под знака на Хатихумаюна от 1856 г. От този момент нататък всяка година по няколко българчета постъпват в Императорското военномедицинско училище. Това поколение български медици учи в годините на издигането на Цариградската българска църковна община, в разгара на българо-гръцкия църковен спор и при първите прояви на организираното националноосвободително движение. Това е важен период и в историята на Османската империя, която след Кримската война (1853–1856) под натиска на Великите сили предприема сериозни реформи за модернизирание във всички сфери на държавния живот. При тази група е силно изразена взаимната подкрепа в учебната подготовка, стремежът за добро представяне по време на обучението. У учениците проличава желание да спазват правилника на училището, който забранява всякаква тяхна публична изява. Например, когато Христо Стамболски публикува, макар и под псевдоним, статия в „Цариградски вестник“ в началото на 1860 г., веднага

---

⁵⁹ Хитров, П. Цит. съч., 206–207.

⁶⁰ В така обособения период са включени студентите, записани до посочената горна граница, т.е. българските младежи, които учат и пребивават в османската столица през 60-те години на XIX в.

⁶¹ Стамболски, Хр. Цит. съч. Т. 1, с. 20.

е извикан от директора. Под заплаха от наказание той забранява на всички български студенти да се занимават с журналистическа дейност⁶². И макар че Стамболски продължава активно да следи развоя на църковното движение в турската столица, неговото име не се появява в българския възрожденски печат чак до 1869 г., когато той вече е редовен професор по анатомия едновременно във Военномедицинското и Гражданското медицинско училище⁶³. До голяма степен именно тази група формира отношението на професорската колегия към българските възпитаници, които постоянно са сочени като пример за сериозно и отговорно отношение към учението. Същевременно това е и поколението, което при постоянната съпротива на част от професорите гърци извоюва някои от привилегиите за българските ученици. Така например след „прошение“, подписано от всички български ученици до директора на училището и прието с мнозинство от професорската колегия, от 1861 г. в правилника на училището е вписано, че се разрешава отпуск за всички българи на 11 май за честване празника на св. св. Кирил и Методий⁶⁴. Първите 16 (по други сведения 12) ученици, приети през 1858 г., са: Васил п.Марков, Петко Лулчев и Найден Брайкович (брат на Атанас Брайков, който стига до чин майор от турската армия, но става известен повече със своите литографии на историческа тематика) от Копривщица; Димитър Станчев и Димитър П. Христов от Русе; Иван Енчев и Христо Танев Стаболски от Казанлък; Иван Калчов и Михаил Генков Филов (брат на подполк. Димитър Филов) от Калофер; Янко Ненов и Сотир Петров от Цариград; Павун Момчев от Стара Загора (племенник на Александър Екзарх); Константин Славов (Славиди) и Янко Сакелариев от Пловдив; Васил Груев от Пирдоп; Лазо Атанасов от с. Манастир (Битолско)⁶⁵. От този момент нататък всяка година по няколко българчета постъпват в Императорското военномедицинско училище. В поколението на 60-те години на XIX в. са общо 46 души, които вече се обособяват като самостоятелна етническа група. Двама от тях умират по време на следването си – П. Момчев и М. Филов, а един – Сава Муткуров, е записан в училището само за една година, докато получи стипендия за руско военно училище. Между дипломиралите се 26 души личат още имената на: Друми Василев (племенник на Васил Друмев) от Шумен; Александър Вълкович (брат на Г. Вълкович) от Копривщица; Иван

---

⁶² Пак там, с. 52.

⁶³ *Стоянов, М.* Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания (1806–1878). Т. 1. С., 1957, с. 341.

⁶⁴ *Стамболски, Хр.* Цит. съч. Т. 1, с. 126.

⁶⁵ Условността, с която се говори за броя на приетите през 1858 г. български ученици, се дължи на факта, че има разминавания в имената, които се изреждат от д-р Хр. Стамболски (12 души) и тези, които Н. Начов открива в различни възрожденски вестници. Самите данни в спомените на Хр. Стамболски и Й. П. Любенов по този въпрос също са противоречиви. Трябва все пак да се отчете, че те са писани 30–40 години след Освобождението и относно точните факти – имена, дати, допускат неточности.

Драгоев от Ямбол; Желяз Драганов и Ангел Пюскюлиев от Шумен; Минчо Д. Цачев от Дряново; Харалампи Марков (син на д-р Марко Павлов и брат на д-р Павел Марков) от Търново и др. В тази група е и първият завършил училището със специалност „Фармация“ – Димо Куюмджиев от Разград, който обаче прави кариера като военен лекар на турска служба. Дипломиралите се държавни стипендианти стават военни лекари и изпълняват своя дълг във военните корпуси, в които са разпределени из обширната територия на империята.

Последната обособена група е на следвалите във Военномедицинското училище от 1867 г. до освобождението на България през 1878 г. Това е поколението, което изживява окончателното разрешаване на българския църковен въпрос и посреща екзарх Антим I в Цариград, става свидетел и участник на най-голямата самостоятелна изява на българите за свобода – Априлското въстание, както и на последвалата я Руско-турската война (1877–1878), която води до освобождението на България. Това е и най-голямата група от възпитаници на училището, почти два пъти по-многобройна от предходната – 76 души (вж. диагр. 1). Ако се съди по продължителността на обучението на отделните ученици, то прави впечатление, че те са приети директно в по-горните гимназиални класове. Този факт потвърждава повишеното качество на обучение в българските училища, в които преподават все повече учители, специалисти и по отделни предмети. И тук се забелязва същото съотношение, както в предходната група – 41 не завършват курса на обучение, двама умират по време на следването си, т.е. приблизително половината се дипломират като медици. В този случай обаче трябва да се вземе предвид и фактът, че някои от незавършилите прекъсват курса си на обучението и напускат Цариград вследствие на Руско-турската война (1877–1878) и последвалото освобождение на България. Сред дипломиралите се от това поколение са: Йосиф П. Любенов и Георги Цариградски от Кюстендил; Кирил М. Вазов (брат на народния поет Иван Вазов) от Сопот; Никола Стоянов (син на известния възрожденец Стефан Пенев Ахтар) от Търново; братята Константин и Лазар Дагорови (Драгорови) от Калофер; Иван Константинов Стойков от Елена; Стоян Доганов и Йоаким Лулчев (брат на Петко Лулчев) от Копривщица; Желяз Радев Гьокчеренлиев от Шумен и др. Дипломи за фармацевти получават: Георги М. Догарадинов от Банско; Гавраил Константинов от Пловдив; Георги Марков (син на Марко Павлов и брат на лекарите Павел и Харалампи Маркови) от Търново и Стефан Плосков от Стара Загора⁶⁶.

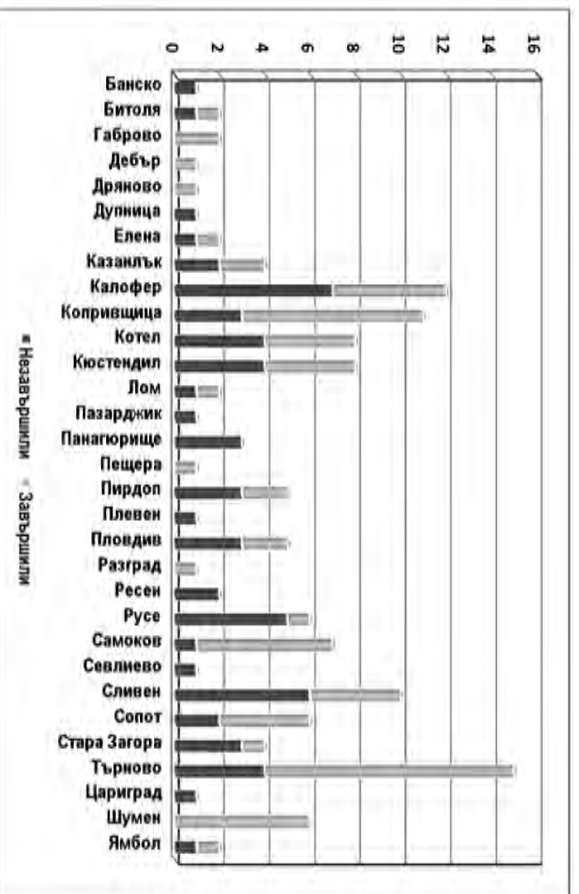
⁶⁶ Основни източници на информация за българските възпитаници на Военномедицинското училище са: *Стефанов, В.* Българската медицина през Възраждането. С., 1980; *Начов, Н.* Цит.съч.; Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия. С., 1988; *Куюмджиева, М.* Интелектуалният елит на българското общество през Възраждането. С., 1995.

Последното поколение възпитаници на Цариградското военномедицинско училище непрекъснато пренебрегва ограниченията на училищния пра-вилник и участва в редица публични прояви. То е изключително активно като присъствие в културно-просветния живот на своите сънародници. Сред учениците, които не завършват медицинското си образование, са личности, които остават имената си както в историята на Българското възрождане, така и на следосвобожденска България: Павел Бобеков и Атанас Шопов от Панагюрище, Ст. С. Бобчев от Елена, Димитър Маринов от Лом и др.

Интересно е да се проследи от кои краища на българските земи идват в Цариград студентите medici. Най-вече на Н. Начов дължим възможността да се направи една изключително точна извадка. От 139 учащи, не е известно родното място само на 7 от тях (вж. диатр. 2). Данните сочат, че в Цариград се събират български младежи от 31 селища, като 8 от тях така и не успяват да видят техен съгражданин дипломиран лекар. Извън българските земи е роден само един студент – Янко Ненов от Цариград.

Диаграма 2

Възпитаници на Военномедицинското училище по месторождение

Данните за регионите, от които произхождат българските младежи – мексидии, потвърждават констатациите в изследванията върху българската възрожденска интелигенция на проф. Н. Генчев и М. Куномджијева – те са концентрирани в централна Северна България и подбалканските градове⁶⁷ (вж.

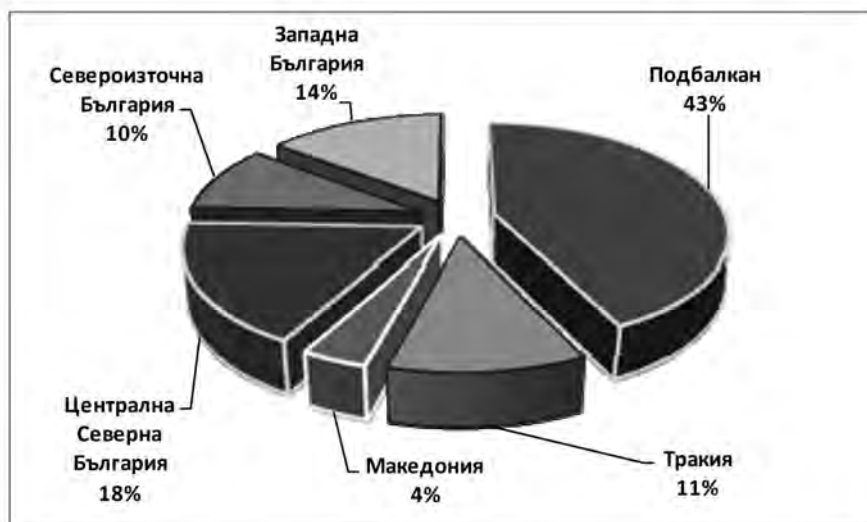
⁶⁷ Генчев, Н. Българската възрожденска интелигенция. С., 1991; Куномджијева, М. Цит. съч.

диагр. 3). Единствената разлика от общия поток на българската интелигенция е, че водещ при медиците е регионът на подбалканските градове, в които са родени 56 младежи.

Най-слабо представен остава регионът на Македония, където и мрежата от български училища е по-слабо развита. Въпреки че Западна България е представена с 19 ученици, само двама от тях – Въртан Илиев и Димитър Маринов, са родени в северозападния регион. Нито един град от Черноморското крайбрежие няма свой ученик в Цариградското военномедицинско училище, както и селищата в Егейска и Беломорска Тракия. Това показва, че изборът на учебното заведение е продиктуван не от близостта на селището, а от възможностите на неговите жители, от тяхната здравна култура, от престижността на професията и възможностите за реализация, а често и от роднински връзки. Сред студентите често се срещат братя и братовчеди.

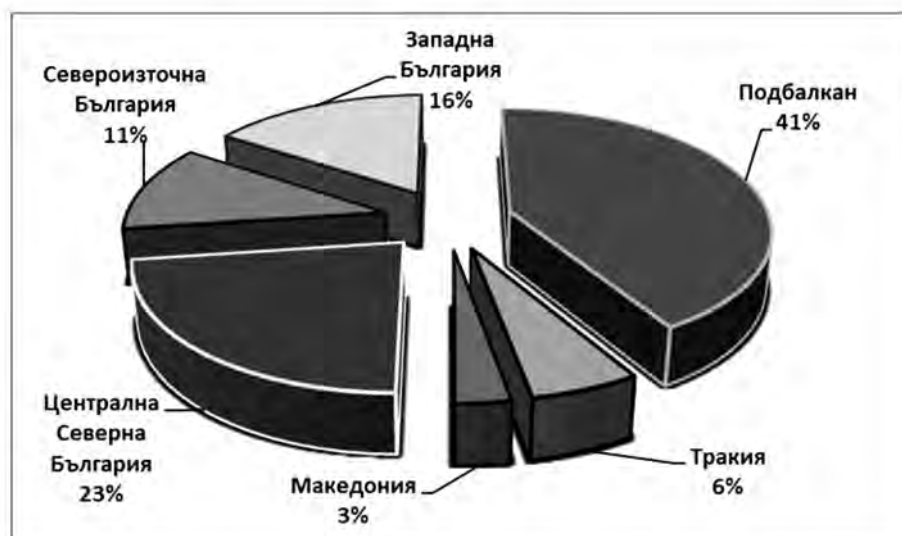
Диаграма 3

Ученици по региони, в които са родени

Прави впечатление, че по брой следвали и брой завършили медицина в Цариград съотношението между отделните региони не се променя (вж. диагр. 4). Т.е. броят на незавършилите и дипломиралите се медици е почти правопрпорционален и по географски принцип.

Дипломирани лекари по региони, от които произхождат

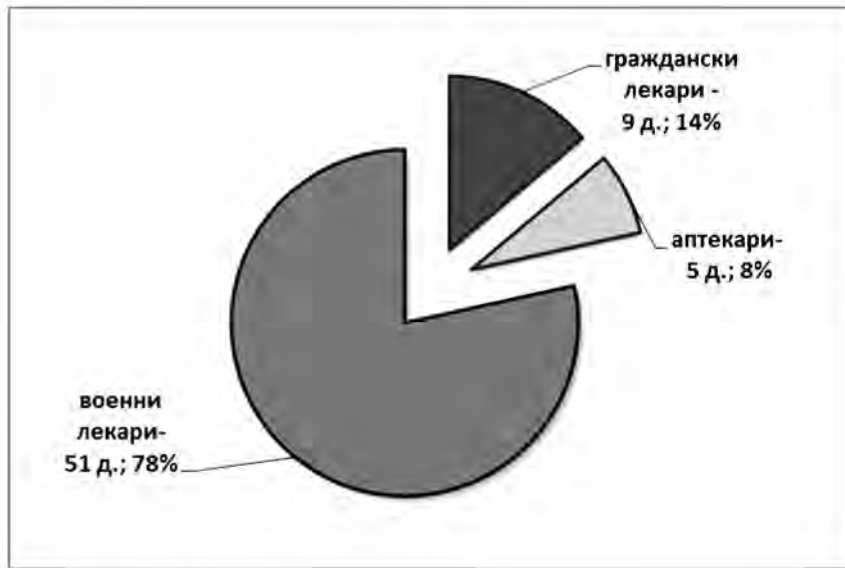

Според събраните данни в периода 1808/9–1878/9 г. следват медицина 363 българи, от които 211 души се дипломират като лекари. 71 от тях, или 32%, са възпитаници на Цариградското военномедицинско училище⁶⁸. 12 от тях не доживяват Освобождението на България, като 9 от тях умират при изпълнение на професионалния си дълг във военните части, в които са изпратени. Само за един – Стефан Митов от Пирдоп, има сведения, че остава и след 1878 г. на служба в турската армия. Другите български възпитаници на Военномедицинското училище се завръщат в България. Една част от тях се включват в изграждането на общественото здравеопазване, други имат успешна частна практика, а трети продължават кариерата си на военни лекари в българската армия.

Интересен е въпросът с какъв професионален опит се завръщат цариградските възпитаници в родината си, каква е тяхната професионална реализация в рамките на Османската империя. По този показател липсват сведения за 6 души. Извадката е направена на основата на 65 дипломирани медици. В зависимост от специалността – медицина, фармация, и от статута им – държавни стипендианти и следвали на собствена издръжка, може да се обособят няколко групи на професионална реализация (вж. диагр. 5).

⁶⁸ Данните са основани на собствено проучване и в този вид не присъстват в нито една друга публикация.

**Завършили Цариградското военномедицинско училище
по професионална реализация**

Гражданските лекари се реализират или като частнопрактикуващи, или като градски лекари. За тях и за аптекарите е характерно, че те след завършването си практикуват в българските земи. Например цариградските възпитаници Харалампи Марков, Симо Тошкович, Димитър Шопов, Стефан Манолов практикуват като граждански лекари в Разград, Търново и Калофер. Вероятно те следват на собствена издръжка и затова не са разпределени от Военното министерство.

Най-голямата група – на военните лекари, може да се диференцира допълнително, като за целта се използват няколко критерия: разпределени извън българските земи⁶⁹, опит във военно-полеви условия⁷⁰, опит в болничното лечение, организационен опит, натрупан чрез успешна кариера в сферата на турското здравеопазване (вж. диагр. 6). От данните се вижда, че най-много опит имат българските военни лекари в болничното лечение. Той е натрупан

⁶⁹ В това число са включени само онези български лекари, чиято практика до Освобождението в значителна степен е формирана на опита им във военните части в Мала Азия, Сирия и Йемен.

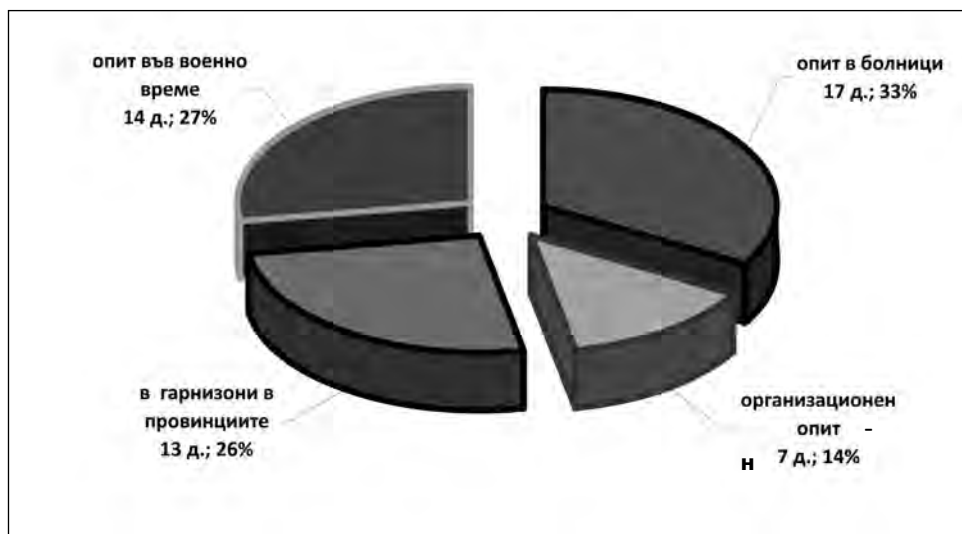
⁷⁰ В тази група попада голяма част от последните възпитаници на Военномедицинското училище, които са изпратени в полевите болници и на фронта на бойните действия по време на въстанието в Босна и Херцеговина, на Сръбско-турската и Руско-турската война, в Шкодра, Ниш, Батуми и др.

в болниците в Цариград – „Хайдар паша“, „Мелтепе“, „Казълкьой“, Военно-морската болница, във военните болници в българските земи – Шумен, Видин, Ловеч, както и в болниците в Багдад, Сана и Шкодра.

Диаграма 6

Професионална реализация на военните лекари

Смесването на критерии като опит и местонахождение се налага от практиката на турското управление, което обикновено в началото изпраща държавните стипендианти в гарнизони, в повечето случаи извън българските земи – Хилле (на границата с Персия), Харпут (Судан), Багдад, Батуми, Карс, Басра, Шкодра и Босна. Особено тежко се приема от българските медици разпределението им в Йемен, на което те гледат като на своего рода заточение и при съществуващите условия в тази отдалечена, полудива, напълно непозната, тънеща в мизерия турска провинция – равносилно едва ли не на смърт⁷¹. През 1877 г. – в разгара на Руско-турската война, български лекари получават разпределение там и като наказателна санкция. Такъв е случаят с Павел Марков, Й. П. Любенов и Хр. Стамболски. Когато пристигат в Йемен, там вече работят българските лекари Васил п.Марков, Желяз Драганов, Петър Димитров, Никола Стоянов (Ахтар)⁷². Същевременно има сведения и за практикуващи български военни лекари в нашите земи. Една част от тях работят във военните болници в Шумен, Видин, Русе и Ловеч или към карантинните служби. Така повечето от дипло-

⁷¹ Любенов, И. П. Моето възпоминание от Емен. – Военен журнал, II, 1889, № 5, 449–430.

⁷² Пак там, № 6–7, с. 558, 559–560, 566–567.

мираните медици след по-кратък или по-продължителен престой из турските провинции и в резултат на показаните професионални качества получават възможност да практикуват в Цариград или в българските земи.

ЖИВОТЪТ НА БЪЛГАРСКИТЕ СТУДЕНТИ ПО МЕДИЦИНА В ОСМАНСКАТА СТОЛИЦА

Независимо от родните места, от които идват, от успеха си по време на следването, от дипломирането си или отпадането, от бъдещето, което за всички е еднакво неизвестно и изпълнено с тревога, българските възпитаници на Императорското военномедицинско училище, докато са в Цариград, живеят като една общност. Тази общност е обединена от своите професионални интереси и от общите си народностни корени, като ясно се различава сред членовете на българската община по своята военна униформа.

Постъпването в училището не било лесна работа. Сред възпитаниците му има както представители на видни български родове, така и по-бедни български младежи, за които държавната издръжка е единственият шанс да получат по-добро образование, престижна и търсена професия. Кандидатите за Цариградското военномедицинско училище най-напред са насърчавани от своите учители по родните места, каквито са случаите с Хр. Стамболски и неговия учител Добри Ганчев, с Димитър Маринов и неговите учители Кръстьо Пишурка и Никола Първанов. Освен това за приемането им се изисква и влиятелна препоръка от представител на турската власт. Когато с препоръчителните писма младежът стига в Цариград, тук той получава подкрепа и от ръководителите на българската община, които използват създадените от тях контакти и търсят необходимите хора за ходатайство пред директора на Военномедицинското училище. Сред тях са видни турски паши, везири и министри. Често подкрепа оказват и българските професори в училището. От 60-те години на XIX в. насетне кандидат-медиците, както и други младежи, очакващи одобрение за стипендии, временно са подслонявани от Българската църковна община в Цариград⁷³. За кратко през 1868 г. в българското училище във „Фенер“ и под грижите на архимандрит Григорий получават безплатна квартира и храна Ст. С. Бобчев, Димитър Маринов и др.⁷⁴

Още първият випуск български възпитаници от 1858 г. се самоорганизираща в рамките на училището. Освен че постоянно се поддържат и взаимно си помагат в самия учебен процес, те често се събират и коментират новините от България и подочутото на Балканкапъ. Заедно четат както пристигналите писма от дома, така и някои нашумели статии. Вълнуват се и от революционните действия, предприети от българските комитети и четите в Балкана по

---

⁷³ Каранов, Е. Цит. съч., 356–359.

⁷⁴ Маринов, Д. Цит. съч., 81–82.

това време. Й. П. Любенов твърди, че в училището се получават частно новоизлезли български книги и издаваната в Цариград българска преса, дори и някои руски списания и български вестници, печатани в Румъния⁷⁵. Оказали се в турската столица в разгара на българо-гръцкия църковен спор, по време на заседанията на Цариградското българско представителство и в момента на решаване на българския църковен въпрос, българските студенти следят отблизо събитията и заемат ясна позиция. Те активно подкрепят най-силната и влиятелна групировка в църковното движение – „партията“ на националното действие и нейният водач Иларион Макариополски, а по-късно и действията на екзарх Антим I. През 1869 г. новопостъпилите ученици създават и свое тайно дружество „Напред“. Инициаторът за създаването му Д. Маринов е избран за председател, а Ст. С. Бобчев – за писар. В него членуват 10–12 души, между които Павел Бобеков, Атанас Шопов, Хараламби Маринов, Наум Стоянов, Кирил Вазов и др. Приемат устав на дружеството, издават и ръкописния вестник „Балкан“⁷⁶. От него излизат само 5 броя, защото е спрял от училищното ръководство. Въпреки това, дружеството продължава да провежда сбирки, на които се четели сказки по научни и културни проблеми⁷⁷. Подобни частни дружества са създадени и към други училища, в които се обучават българи. Освен тях съществуват и общи ученически дружества, които фактически обхващат всички българи, учещи в турската столица⁷⁸. Тази добра организация е предпоставка за активното присъствие на българската младеж в културно-просветния живот на Цариградската българска община.

По време на следването българските студенти запазват здрава връзката си с българската община в Цариград. Дори появата им във военна униформа предизвиква чувство на гордост у техните сънародници. „Гледаше се на тях като на царски деца, като на писано яйце [...]“⁷⁹. При всеки седмичен отпуск те посещават местата на българската диаспора – Балканкапъ, кварталът „Фенер“ с българската църква „Св. Стефан“ и салонът на българското читалище. Задължително се черкуват в неделя в българската църква и участват във всички религиозни празници и инициативи на българската община.

Самото място, където следват – Цариград, и средата, в която се намират – столицата на империята, предопределят и основните акценти в дейността на българските ученици от Военномедицинското училище. Именно в столицата най-вече се чувстват белезите на модернизацията, които навлизат много по-бързо и динамично. Близко до всички европейски представителства, до седалищата на Цариградската патриаршия, а по-късно и на Българската екзархия, българската интелигенция там е най-добре и точно информирана за развитие-

---

⁷⁵ Любенов, И. П. Цариградското военно..., 127–128.

⁷⁶ Маринов, Д. Цит. съч., с. 96, 100.

⁷⁷ Начов, Н. Цит. съч., с. 147.

⁷⁸ Любенов, И. П. Цариградското военно..., с. 128.

⁷⁹ Стамболски, Хр. Цит. съч. Т. 1, с. 401.

то на българо-гръцкия църковен спор, за състоянието на делата в българските земи и за международното положение. Тук студентите могат свободно да следят издаваните в Цариград български вестници и списания, както и чуждата преса. Сърцето на империята обаче е далеч от всякаква активна революционна дейност, чиито центрове в разглеждания период са Белград и Букурещ. Затова и бъдещите български medici в Цариград се ангажират основно с културно-просветна дейност. В центъра на тяхното внимание е просвещаването на собствения им народ чрез пропагандиране на модерни образователни, политически и икономически идеи, поддържане на българското просветно дело и обогатяване на българската книжнина.

В естествен център на тяхната изява се превръща българското читалище във „Фенер“. Създадено през 1866 г., то скоро се утвърждава като общобългарски културно-политически център и започва да функционира като централен ръководен орган на българското читалищно дело⁸⁰. То разполага със собствена печатница и издава сп. „Читалище“, в чиято редакция е Ст. С. Бобчев. В това научнопопулярно и общообразователно по характер издание публикуват свои материали редица български студенти medici. Читалището се грижи и за Народното българско училище на „Фенер“, където Ст. С. Бобчев през 1872–1875 преподава всеки петък и събота турски и френски език⁸¹. Към читалищното настоятелство са създадени две организации, в които българските medici отново играят важна роля. Българското благотелно братство „Просвещение“ (1868–1875) има за цел да разпространява българската просвета сред своите сънародници в Цариград и неговите околности⁸². В тази връзка учениците от Военномедицинското училище организират и изнасят сказки в българското читалище, отпадналите от обучение са назначавани за учители, какъвто е случаят с Иван Каранов, бъдещи medici присъстват и на годишните изпити в училищата в българските села около Цариград (Ст. С. Бобчев, Й. П. Любенов, Ив. Стайков и др.)⁸³. Целта на другата организация – Българската македонска дружина (1871–1877), е да се занимава с просветното и църковното дело в Македония – да набавя българска учебна книжнина, да открива и поддържа училища и учители, да се бори срещу чуждите културно-политически домогвания⁸⁴. За неин председател през 1873 г. е избран Ст. С. Бобчев. Той отразява своите впечатления от обиколката си в Македония в серия от публикации във в. „Право“⁸⁵.

---

⁸⁰ Харбова, Ел. Българското читалище в Цариград (1866–1876) и културно-националното Възраждане. С., 2006, с. 26, 38.

⁸¹ НБКМ – БИА, П Д 5109, л. 16.

⁸² Харбова, Ел. Цит. съч., с. 53.

⁸³ Любенов, И. П. Цариградското военно..., 128–129.

⁸⁴ Харбова, Ел. Цит. съч., с. 55.

⁸⁵ Стоянов, М. Цит. съч. Т. 1, с. 21.

Ученическите дружества в Цариград са основните организатори и на театралната дейност в турската столица. Предпочитан салон за поставяне на готвените пиеси е „най-голямото италианско театро в Бей-оглу“⁸⁶. С особено вълнение българските студенти по медицина участват в постановките на „Иванку, убица на Асеня“ на В. Друмев, „Криворазбраната цивилизация“, „Райна Княгиня“, „Покръщението на преславския двор“ на Д. Войников и др.

Най-важните сфери на културния живот, в които се изявяват учениците от Военномедицинското училище, остават обаче журналистическата и издателската дейност. Често техните имена са вписвани сред спомоществателите на редица български книги, излизали в този период. През 1870 г. по инициатива на панагюрца Петър П. Карапетров в Цариград е основано „Българско печатарско дружество Промышление“. Започнало като взаимоспомагателно дружество, то скоро се превръща в акционерно, което разполага със своя печатница и книжарница. В периода 1873–1875 г. дружеството издава 22 книги. През цялото си съществуване негови дейни членове са Ст. С. Бобчев (1871 г., 1873 г. – писар на дружеството, а през 1875 г. и негов подпредседател) и Павел Бобеков (1872 г. писар на дружеството, а през 1873 г. – негов подпредседател)⁸⁷.

С публикации се занимават както притежаващите публицистичен и поетичен талант като Ст. С. Бобчев, П. Бобеков, Д. Маринов, Ат. Шопов, А. Пюсюлюев, така и онези с познания и ерудиция, които искат да допринесат за разпространяване на научни и популярни знания сред българите. Многократно нарастват материалите в българския печат по време на следването на последното поколение ученици във Военномедицинското училище. Най-разностранен и плодотворен като автор е Ст. С. Бобчев, който същевременно се представя отлично и на годишните изпити като студент през своя близо 10-годишен престой в турската столица. Най-често имената на ученици медици се появяват по страниците на в. „Право“, в. „Македония“ и сп. „Читалище“. Голямо предимство в това отношение дава и свободното владееие на френски език – универсалният език на европейската и световната интелигенция от онова време. Зад стените на Цариградското военномедицинско училище се съставя на български първата номенклатура по химия, която се ползва в българските училища, пишат се и се редактират статии, посветени на здравни теми, на модерни методи на преподаване, на възпитанието, положението на жените, материали по астрономия, икономика, история и др. В статиите си учениците изразяват и своето мнение по политически въпроси, по българския църковен въпрос и състоянието на българската просвета. Отделно от това българските студенти медици са и отлични преводачи от френски език (вж. табл. 2).

Самите преводни заглавия говорят за широкия кръгзор на българските възпитаници, за разнообразните теми, които ги вълнуват. В повечето случаи се

---

⁸⁶ Любенов, И. П. Цариградското военно..., с. 128.

⁸⁷ Начов, Н. Цит. съч., 76–80.

търси тематика, която да дообогати научните интереси на българския народ, да помогне за по-доброто образование в българските училища, да превърне младите българи в модерни личности, които и като морал и нравственост се приближават повече до Европа, отколкото до Ориента.

* * *

Така българските възпитаници на Императорското военномедицинско училище в Цариград, подобно на своите връстници, учещи в различни европейски университети, представляват една добре организирана студентска общност, която се вълнува от проблемите на своето съвремие и участва активно в обществения живот. Истински представители на младата българска интелигенция, те се превръщат и в истински просветители на собствения си народ. Трябва да се отбележи, че за разлика от завършилите в Румъния или Русия, почти всички възпитаници на Медицинското училище, които оцеляват по време на своето разпределение и след тежките изпитания по време на Руско-турската война (1877–1878), се връщат в България, като дезертират от турската армия, бягат от Цариград или се уволняват. Именно възпитаниците на Цариградското военномедицинско училище полагат основите на българската военна медицина, стават дивизионни, градски, областни или частно-практикуващи лекари, управители на болници, които се ползват с добро име и авторитет. Ненапразно те са избирани от своите съграждани за народни и общински представители, за председатели на местните читалища, а някои дори заемат министерски постове. Със своите познания и със своя патриотизъм те могат да се видят и в редиците на българската армия най-вече по време на Сръбско-българската война, а също и през войните, които води България в началото на ХХ в. Преминали през редица изпитания, изпълнявали своя професионален дълг и като военни лекари на султана, и като лекари в свободна България, малцина от тях доживяват до преклонна възраст. Но те се превръщат в пример за поколения млади български лекари със своя неопровержим професионализъм, лекарска етика и неуморната си дейност като общественици, просветители, дарители и родолюбци.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Таблица 1

Учебна програма на факултетните класове в Императорското военно медицинско училище⁸⁸

Клас	Учебни предмети
VI	Описателна анатомия, обща анатомия и медицинска ботаника
VII	Физиология, оперативна медицина (хирургия), медицинска зоология и фармакология
VII	Всеобща патология, обща терапевтика и хигиена
IX	Вътрешна патология, външна патология (хирургия), съдебна медицина с патоанатомия и клинични курсове при леглото на болния
X	Вътрешна патология, външна патология (хирургия), съдебна медицина с патоанатомия и клинични курсове при леглото на болния

Таблица 2

Български възпитаници на Цариградското военномедицинско училище, преводачи от френски⁸⁹

Име	Превод	Публикувано в:
1	2	3
Ан. Гранитски	Бернарден дьо Сен Пиер (1737–1814). Павел и Вергиния	1850, 207 с. и в Царигр. вестник
Ан. Гранитски	Бернарден дьо Сен Пиер (1737–1814). Индийската хижа	1850, 68 с. и в Царигр. вестник
Ан. Гранитски	Льопренс дьо Бомон, Мари. Училище за децата	1852, 199 с. и в Царигр. вестник
Ан. Гранитски	Орфила, Матьо (1777–1865). Хигиена (наука за сохранение на здравето)	1851, 59 с.
Ан. Гранитски	Фенелон, Франсуа (1651–1715). Разговори на мъртвите	1859, Букурещ, 68 с., цена 1 ½ цванциг.
Ст. С. Бобчев	Брюер, д-р Е. С. Ключът на науката	1874, 384 с, цена, 20 гроша
Ст. С. Бобчев	Дебай, А. от „Философия на женитбата“. Нещо изобщо върху женитбата.	1875, Читалище
Ст. С. Бобчев	Дюма, Ал., баща. Павлина.	1871, Читалище
Ст. С. Бобчев	Фюре. Съкратена Османска история.	1871, Цариград, 6, 191, 8 с. цена 10 гроша
Ст. С. Бобчев	Катърфаж, А. Д. (1810–1892). История на човека	1874–1875, Читалище (в 7 послед. книжки)

⁸⁸ Учебната програма е изготвена по спомените на д-р Христо Стамболски и съответства на периода 1858–1867 г.

⁸⁹ Таблицата е съставена по информация, извлечена от: *Стоянов, М.* Цит. съч. Т. 1.

1	2	3
Ст. С. Бобчев	Откривателят на Новий свят Колумб	1872, Читалище
Ст. С. Бобчев	Лавеле, Емил (1822–1892). По народното образование в XIX столетие	1872, Читалище
Ст. С. Бобчев	Минье, Франциск (1796–1884). Животът на Франклина	1874, 6,169,1 с., цена 8 гр.
Ст. С. Бобчев	Санд, Жорж (1804–1876). Самодива или австрийците във Венеция (повест)	1876, Напредък
А. Пюскилиев	Буало, Николас (1636–1711). Към стихотворците	1871, Читалище – стихотворения
А. Пюскилиев	Буало, Николас (1636–1711). Поетическо изкуство	1872, Читалище – стихотворения
А. Пюскилиев	Шатобриан, Франсуа (1768–1849). Последният абенсераж	1869, Цариград, 64 с.
Атанас П. Шопов	Бюфон, Жорж (1707–1778). Естествена и политическа история	1873, Читалище
Атанас П. Шопов	Ламартин, Алфонс (1790–1869). Животът на Абеларда	1875, Век
Атанас П. Шопов	Ламартин, Алфонс (1790–1869). Животът на Милтона	1875, Читалище
Атанас П. Шопов	Мартен, Ем. По възпитанието на жените	1873, Читалище
Атанас П. Шопов	Фенелон, Франсуа (1651–1715). Фенелово поучение	1872, Право
Атанас П. Шопов	Фенелон, Франсуа (1651–1715). По възпитанието на девойките	1874, Цариград, 4, 151 с.
Атанас П. Шопов	Шатобриан, Франсуа (1768–1849). Атала. Повест	1875/1876, Век
Павел Бобеков	Дебай, А. от „Философия на женитбата“. Влиянието на женитбата върху телосложението и умствените способности на съпрузите	1874, Читалище
Павел Бобеков	Молиер, Жан (1622–1673). На сила оженване	1873, 27 с., цена 2 гр.
Атанас Г. Начев	Серен. За здравето и възпитанието на децата до 7-та година от възрастта им	1872, Летоструй
Атанас Г. Начев	Жерузес, Е. Кратка митология	1873, Виена, 159 с., 11 табл. Образи, цена 12 гроша